

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN*

China's Central Asian Policy and Kyrgyzstan

Zyinat ABDYLDAEVA SALMAN**

İsmail ÖZBAY***

Özet

Çin'in dış politika gündeminde son zamanlarda adından çokça bahsettiren 'Bir Kuşak Bir Yol Projesi' geniş bir yer tutmaktadır. Çin bu proje bağlamında Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir ulaşım ağı kurmayı amaçlamaktadır. Bu ulaşım ağının önemli bir ayağını Orta Asya bölgesi teşkil etmektedir. Jeopolitik konumunun yanı sıra Orta Asya, Çin bakımından büyüyen ekonomisine bir pazar ve enerji kaynağı olmak itibariyle de önemlidir. Bu makalede genel olarak Orta Asya ve özel olarak Kırgızistan'ın Çin'in dış politikasındaki yeri ele alınmaktadır. Ayrıca Çin hükümetinin bölge devletlerine ve Kırgızistan'a yönelik yaklaşımları analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Çin, Orta Asya, Bir Kuşak Bir Yol, Jeopolitik.

Abstract

The 'Belt and Road Initiative', that has recently been mentioned a lot, occupies a large place in China's foreign policy agenda. In the context of this project, China aims to establish a large transportation network from China to Europe. An important part of this transportation network will take place in Central Asia. In addition to this region's geopolitical position, the Central Asia is also important for China's growing economy as a market and energy supplier. This article deals with geopolitical importance of the Central Asia in general and Kyrgyzstan in particular in China's foreign policy. In addition, the Chinese government's approaches to the regional states and Kyrgyzstan are analysed in this article.

Key Words: Kyrgyzstan, China, Central Asia, Belt and Road Initiative, Geopolitics.

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.007

** Bilim Uzmanı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans, azyinata107@gmail.com

***Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, ismailozbay54@gmail.com

Giriş

Çin'in yakın tarih Orta Asya politikasında Sovyetler Birliği'nin nihayete ermesi önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra meydana gelen beş bağımsız Orta Asya devleti ile ilişkilerini geliştirmek Çin dış politikasının öncelikli konularından biri olmuştur (Anufriyev, 2009, 155). Çünkü bir yandan Orta Asya devletleri, Çin ile dikkate değer ortak sınıra sahip olmakla güvenlik açısından Çin'in batısını doğrudan etkileyebilecek kadar ona yakın bir konumda yer almaktadır. Diğer yandan bu yeni devletler Çin için hem yeni bir pazar ve hem de büyüyen ekonomisi için ham madde deposu olma açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda Orta Asya, Çin'in geliştirmek istediği ulaşım ağının önemli bir ayağını teşkil etmektedir. Kırgızistan, bölgedeki başka devletler gibi doğal gaz ve petrol zengini bir ülke olmasa da yakın coğrafi konumundan dolayı Çin için önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği Döneminde Çin ve Orta Asya

Profesör Fidan (2012, 151) '*Zamanın Yenemediği Çin*' adlı kitabında Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkisini genel olarak iki döneme ayırarak inceliyor: Birinci dönem Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan 1991'e kadar, ikinci dönem ise 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlayan dönemdir.

Çin, kurulduğu 1949 yılından 1991'e kadar Orta Asya bölgesiyle ilişkilerini Çin-Sovyetler Birliği ilişkisi kapsamında Moskova ile yürütmüştür. Çünkü 130 seneyi aşkın süre Orta Asya, ilk olarak Rus İmparatorluğu'nun sonra ise Sovyetler Birliği'nin himayesi altındaydı (Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy, 2008, 42). Çin kurulduğu 1949 yılından 1959 yılına kadar Sovyetler Birliği'yle aynı safta yer almıştır. Bu dönem içerisinde bu iki komünist ülke yakın ve işbirlikçi ilişkide bulunmuştur. İkisi de birbirine maddi ve manevi ihtiyaç duymaktaydı. Sovyetler Birliği uluslararası alanda Çin'in siyasi desteğine, Çin'in ise daha çok Sovyetler Birliği'nden gelen yatırımlara, askerî desteğe ihtiyacı vardı (Potapenko, 2011, 41; Lo, 2010, 11). İki ülke, 1950'de Doğu Türkistan'la (Çin'in tabiriyle Xin Jiang¹) Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri'nin ticaret yapabilmesi için bir anlaşma imzalamıştır (Fidan, 2012, 151). Lakin Rusya ve Çin üzerinde önemli kitaplar yazan Bobo Lo'ya göre Çin ile Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlıklar hep mevcuttu. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Başkanı N. Kruşçev iktidarda iken, özellikle 1950'lerin sonunda iki ülke arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Hatta 1960'ta Sovyetler Birliği'nin Çin'e gönderdiği 1390 uzmanı geri çağırması (Lo, 2010, 11), 1969'da iki devletin sınırında gerçekleşen kanlı çatışma ile Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki sorunlar kritik noktaya ulaşmıştır (Balakin, Syaoin, 2016, 11; Fidan, 2012, 160). Doğal olarak Orta Asya ve Doğu Türkistan arasındaki ticari

¹ Çin'in kullanmış olduğu bu tabir yerine o bölgenin tarihî ve kültürel yapısını daha doğru olarak ifade eden Doğu Türkistan tabirini kullanmayı tercih ediyoruz.

ilişki de Çin Halk Cumhuriyeti ile SSCB'nin arasındaki gerginliklerden etkilenmiştir (Fidan, 2012, 152).

Şubat 1972 yılında, daha doğrusu Çin ile SSCB arasındaki gerginliğin doruk noktasına ulaştığı zamanda ABD Başkanı Nikson Çin'i ziyaret etmiştir. Bu tarih itibariyle Çin, özellikle ABD ile ama genel olarak Batı bloğu ile yakınlaşmaya (Lo, 2010, 13; Fidan, 2012, 160) ve sonuç olarak ekonomisini liberalleştiren politikalar izlemeye başlamıştır. 1980'lerde Çin tekrar Doğu Türkistan'la Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticari ve kültürel ilişkilerin canlandırılmasına izin vermiştir (Fidan, 2012, 152).

Çin 1980'de başlayan 'Dışa Açılma ve Reform' Politikası sayesinde ekonomik, sosyal ve askerî alanda büyük bir başarı kaydetmiştir. Deng Xiaoping'in başlattığı bu başarılı politika uluslararası alanda meyvesini 2000'lerde vermeye başlayacaktır. Çin, genel olarak dünya devletlerine yönelik (Fidan, 2012, 147) ve özel olarak Orta Asya'ya yönelik yeni bir dış politika izlemeye başlayacaktır. Ayrıca Çin'in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve bu devletlerin bağımsız olmaları önemli faktördür.

Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Çin'in Orta Asya Politikası

1. Dönem

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki Çin'in Orta Asya politikasını üç döneme ayırmak mümkündür. Merkezi Avrasya Araştırma Grubu'nun üyeleri Paromov, Stokov ve Stolpovskiy (2008, 42) 1992-95 senelerini birinci dönem olarak göstermektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti Kamu Bilimler Akademisinin Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya Araştırma Enstitüsünün Başkanı Lyu Fenhua ise 1991-97 senelerini Çin ve Orta Asya ilişkilerinde birinci dönem olarak göstermektedir (Liang Zhengpeng, 2017, 146). Bu dönemde Çin'in, bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kurduğunu, Sovyetler Birliği zamanından kalan sorunları çözmek adına hukuki temel hazırlamak için anlaşmalar yaptığını görmekteyiz. Lakin belirtilmesi gereken önemli nokta, Çin'in, hemen batısında yer alan Orta Asya bölgesinde bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına ve bu bölgeyi bir siyasi güç olarak Rusya'nın terk etmesine² hazırlıksız yakalandığı bir gerçektir. Çünkü Çin yakın tarihte Orta Asya'yı Rusya'nın hayati çıkarı olan bir bölge olarak kabul etmiştir ve Rusya'nın bölgedeki üstünlüğüne karşı çıkmamıştır. Dolayısıyla 1990'ların başında Çin'in Orta Asya devletlerine yönelik belli bir politikası yoktu (Paramonov vd., 2008, 42-43).

Ayrıca, bu dönemde Çin'in iç ve dış politikasında çözmesi gereken birçok

2 Rusya Federasyonu'nun ilk başbakanı Yegor Gaydar yönetimindeki hükümet, diğer Rus yenilikçileri arasında da yaygın olan Orta Asya devletlerini Rusya için bir ekonomik yük olarak görme düşüncesini savunuyordu. Daha genel bilgi için bakınız: Lena Jonson, Vladimir Putin and Central Asia, 2004: 43.

önemli sorunları vardı. Onlardan biri, 1989 Tian An Men olayının³ akabinde Batı devletleri ile ilişkilerinin bozulmasıdır. Diğer sorun ise Doğu Avrupa’da komünist yönetimlerin yıkılması ve sonrasında Sovyetler Birliği’nin aniden dağılmasıdır. Komünist bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyeti kendi siyasi sisteminin de aynı akıbeti paylaşmasından tedirgindi. Bundan dolayı, Orta Asya devletlerinden biri olan Tacikistan’daki iç savaş ve Afganistan’daki istikrarsızlık sebebiyle, ansızın birçok sorunlarla meşgul olan Çin, Orta Asya bölgesindeki iç sorunlardan uzak durmak istemiştir (Paramonov vd., 2008, 44).

Çin, Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. 1992’de de sırasıyla bölge devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur: 2 Ocak Özbekistan’la, 3 Ocak Kazakistan’la, 4 Ocak Tacikistan’la, 5 Ocak Kırgızistan’la ve 6 Ocak Türkmenistan’la. Çin Orta Asya devletleriyle diplomatik ilişki kurduktan sonra hemen kendisi için çok önemli olan sorunları çözmek için görüşmelere başladı. Bunlar, tartışmalı sınırları belirleme sorunu, SSCB ile olan gerginlik dönemlerinden beri ortak sınırların olduğu bölgelerde fazla asker ve askerî ekipman bulundurulmasının devam etmesi ve Çin’in kuzey batısında, Orta Asya ile sınırdaş bölgelerde çoğunluğu oluşturan Uygur Türklerinin bağımsızlık hareketlerini önlemek olmuştur. Uygurların Orta Asya’da yerleşen Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmenlerle aynı soydan olması Çin’i tedirgin etmiştir. Ayrıca Orta Asya’daki beş devletten üçünün Çin ile doğrudan sınırı bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Tacikistan ile Çin’in sınırı yüksek dağlardan geçmekte ve Çin için fazla sorun yaratmamaktadır. Lakin Kırgızistan ve Kazakistan, Çin ile uzun bir sınır paylaşmaktadır. (Paramonov vd., 2008, 44). Nitekim Çin diplomatik temaslarını artırarak 1992-94 senelerinde Orta Asya devletleriyle 90’dan fazla anlaşma imzalamıştır (Kazantsev, 2008, 227).

Çin ile Kırgızistan arasında imzalanan anlaşmalara gelecek olursak, 27 Aralık 1991’de Kırgızistan’ın bağımsızlığını tanıyan Çin, 5 Ocak 1992’de de Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Ekim 1992’de sınır sorununu çözmek için bir tarafta Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve diğer tarafta Çin’in temsilcileri olmak üzere ‘4+1’ denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubuyla 1996’da ‘Şanhay Beşlisi’nin ve 2001’de Şanhay İş birliği Örgütü’nün kurulmasına zemin hazırlanmıştır (Paramonov vd., 2008, 46). Bu dönemde gerçekleşen diğer bir önemli hadise, Nisan 1994’te Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Li Peng’in Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’a resmî ziyaret yapmasıdır. Bu ziyaret sırasında Çinli başbakanın Orta Asya devletleriyle ticari ve ekonomik ilişkiyi geliştirmek için teklif ettiği altı öneriden biri, ulaşım şartlarını iyileştirerek Yeni İpek Yolu’nu kurmaktır (Zhenpeng, 2017, 149). Böylece günümüzde Çin’in ‘dördüncü nesil’ yöneticilerinin en önemli uluslararası girişimi olan ‘Bir Kuşak, Bir Yol Projesi’ 1990’larda bile dillerdeydi.

³ Çin hükümeti, Pekin’de Tian An Men Meydanı’nda üniversite öğrencileri tarafından başlatılıp toplumun çeşitli kesimlerinden insanların katıldığı gösteriyi şiddetli bir şekilde bastırmıştı.

2. Dönem

Eylül 1989'da Çin Komünist Partisinin Başkanı Deng Xiaoping, Çin için dış politikada bir yön belirlemiştir. Ona göre Çin uluslararası alanda kendi konumunu güçlendirmeli, olup bitenleri soğukkanlılıkla gözlemlemeli, değişikliklere emin adımlarla cevap vermeli, kendi gücünü, potansiyelini göstermemeli, dikkat çekmemeli, lider olmak için çabalamamalıydı. Ayrıca yeni dünya düzenine uygun bir şekilde gerekeni yapmalıydı (Zhenpeng, 2017, 146). 1990'ların başlarında Çin'in uyguladığı dış politika Deng Xiaoping'in öğütlerine sadık kalmıştır.

Ne var ki Çin, 1990'ların ortasında, dış politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Sebeplerinden biri 1995-96 yıllarında Tayvan'a karşı füze krizi, bunu takiben de Çin ile ABD arasındaki gerginliktir. Bu tarihten sonra Çin, uluslararası alanda daha aktif bir politika izlemeye yönelmiştir. Çin'in bu kararının sonuçlarını Orta Asya'ya yönelik politikalarından da görebiliriz. 1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu ve Orta Asya devletleriyle birlikte güvenlik ve askerî alanlarında iş birliği yapmak için 'Şanhay Beşlisi'ni kurdu. Örneğin, Kırgızistan ile Çin arasındaki sınır belirleme faaliyetleri söz konusu 2. dönemde, daha doğrusu 1996-99 yılları arasında tamamlanmıştır (Paramonov vd., 2008, 46).

Güvenlik

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletlerinin iş birliği yaptığı diğer bir alan güvenlidir. 1999-2000'li yıllarda Orta Asya'da Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) gibi aşırı gruplar etkin olmuştur. Ağustos 1999'da ÖİH mensubu olan savaşçılar Kırgızistan'ın Tacikistan ve Özbekistan ile sınırdaş olan Batken iline saldırarak Kırgız topraklarından Özbekistan'a geçmek istediler. Onlar Kırgızistan İç İşleri Bakanlığında çalışan subayla beraber yedi insanı rehin aldılar. 23 Ağustos'ta tutulan rehinelere arasında maden şirketine çalışan dört Japon vardı. Dolayısıyla olay uluslararası statü kazandı. Bu arada ÖİH, Afganistan'dan, Özbek Başkanı İslam Kerimov rejimini indirmek ve Fergana ovasını işgal etmek için cihat ilan etti (Jonson, 2004, 56). Sonuç olarak 1999'un sonunda Pekin, Orta Asya devletlerinin istihbarat teşkilatlarıyla ve kolluk kuvvetleriyle iş birliği yaptı. Bu hamle Çin'in güvenliğini sarsması muhtemel Doğu Türkistan ve Orta Asya'daki durumları kontrol altına alması bakımından Çin için çok önemliydi (Paramonov vd., 2008, 51).

Ekonomi

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletleri arasında ekonomik ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. 1996-2000'lerde ticaret birinci döneme göre iki kat yükselmiştir. Bu dönemde Çin'le daha çok ticari ilişkileri bulunan ülkeler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmuştur. Kazakistan ile Kırgızistan, Çin

mallarını diğer Orta Asya devletlerine ve Rusya'nın bazı bölgelerine da ihraç ederek kâr elde etmekteydi. Fakat bu ticari ilişkilerin olumsuz tarafı Çin Orta Asya devletlerine kalitesi düşük, ucuz, hazır mal ihraç ederken, Orta Asya devletlerinin ise Çin'e ham madde göndermesiydi. Yani ticari ilişkiler daha çok Çin'in lehine olmuştur. 1997 yılına gelindiğinde ise ticari faaliyetlerin daha da artması hususunda Çin, Kırgızistan ve Özbekistan 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan' Demir Yolu Projesini değerlendirmek amacıyla uzmanlar grubunu oluşturdu (Paramonov vd., 2008, 54).

3. Dönem

21. yüzyılın başlamasıyla Çin'in dış politikasında önemli değişiklikler görülmüştür. Bunun sebeplerinden biri 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de meydana gelen terör saldırısıdır. Çünkü bu saldırıdan sonra aralık ayında ABD, Orta Asya'nın hemen yanındaki Afganistan'da askerî operasyonlar düzenlemeye başladı ve Orta Asya devletlerinden Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bir askerî üs kurdu. Bu durum Çini rahatsız etmiştir.

Çin'in 1990'lara göre daha aktif bir dış politika izlemeye başlamasının diğer bir sebebi de yönetime Hu Jintao önderliğindeki 'dördüncü nesil' Çin yöneticilerinin gelmesidir. Bu siyasetçiler hem askerî hem ekonomik bakımdan güçlü bir devleti miras aldılar (Paramonov vd., 2008, 56). Dolayısıyla bu özgüven içinde daha faal bir dış politika yolunu tuttular.

Haziran 2001'de Şanhay İş birliği Örgütü'nün kurulması da Çin'in izlediği dış politika açısından önemlidir. Çünkü Orta Asya'da ABD'nin varlığından endişelenen Çin bölge devletleriyle ilişkilerini Şanhay İş birliği Örgütü çerçevesinde yürüterek ekonomik ilişkileri daha çok geliştirmeye özen göstermiştir. 2000'lerden başlayarak Orta Asya bölgesinin Çin için stratejik önemi artmıştır.

Çin İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi

Sovyetler Birliği'nin dağılması Çin için ilk başta beklenmedik ve olumsuz bir vaka olarak görünse de genel olarak daha çok olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Çin'in hemen yanı başında doğal kaynaklara, özellikle Çin'in giderek daha fazla ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına zengin bir bölge ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu bölge Çin ile Rusya'nın arasında bir tampon bölge hâlini almıştır. Bunun yanı sıra Çin, Orta Asya'yı Orta Doğu, Güney Asya ve Avrupa'ya doğru alternatif bir yol olarak görmektedir (Fidan, 2012, 152). Bundan başka Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Çin bu büyük devlete karşı askerî harcamalarını azaltabilmiştir. Orta Asya bölgesi, Çin açısından Uygur Özerk Bölgesi'nin güvenliği bakımından da çok önemlidir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Orta As-

ya'da Doğu Türkistan ile ortak kara sınırı bulunan zayıf, acemi devletler ortaya çıkmış ve güvenlik açısından Çin'i endişelendirmiştir. Doğu Türkistan'da, Orta Asya'daki Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen gibi Türk topluluklarından biri olan Uygurlar yaşamaktadır ve bu bölge Çin'in hep sorun yaşadığı bölgelerden biridir. Ayrıca Doğu Türkistan altın, uranyum gibi doğal kaynaklara sahip olup, Çin'in petrol kaynağının %30'u bu topraklarda bulunmaktadır (Fidan, 2012, 152). Dolayısıyla Orta Asya devletleri ile kurulan ilişkiler, Çin açısından Uygur Özerk Bölgesi'nin güvenliği ve istikrarı için büyük önem taşımaktadır.

Çin, Orta Asya ve Doğal Kaynaklar

Çin kullandığı petrolün %13,7'sini Orta Asya'dan ithal etmektedir. Orta Doğu (%46) ve Afrika'dan (%31,1) daha çok ithal etmesine rağmen, öncelikle Orta Asya'dan gelen petrolün hem maliyeti düşük ve taşınması daha kolay, hem de potansiyeli yüksektir. Çünkü Çin, Orta Doğu ve Afrika'dan aldığı petrolü tanker gemileriyle sevk etmektedir ve bu gemilerin sadece %20'si kendine ait, diğer %80'ini başka ülkelere kiralamaktadır. İkinci olarak, Çin'in ekonomisi için oldukça mühim olan petrol ile doldurulmuş tanker gemileri, istikrarsız bölgelerden; daha doğrusu Tayvan ve Malaka Boğazı'ndan geçerek Çin'i riske sokmaktadır (Fidan, 2012, 153). Malaka Boğazı ve Tayvan, Çin için stratejik bakımdan çok önemli olan Güney Çin Denizi olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Lakin Çin'in bu bölgedeki bütün ülkelerle çözülmeyen sorunları bulunmaktadır. Örneğin, Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Japonya'yı Çin'in hem ekonomik hem de askerî bakımdan büyümesi endişelendirmektedir. Çünkü ekonomik ve askerî olarak güçlenen Çin, bölgedeki tartışmalı egemenlik alanlarına müdahil olmaya başlamaktadır. Sonuç olarak da yukarıda saydığımız devletler ABD ile daha sıkı askerî ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla bu bölgeden geçen Çin'in tanker gemilerinin her an terör saldırısına uğrayabilme ihtimali ve ABD'nin bölgede bulundurduğu askerî güç Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Fidan, 2012, 87-102).

Şanhay İş Birliği Örgütü

Çin, Asya'da güvenlik ve iş birliği alanlarında önemi büyük olan Şanhay İş Birliği Örgütü'nün kurulmasında öncülük eden bir devlettir. Çin, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın bu örgütün üyeleri olması; Moğolistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın ise gözlemci üyeleri olması ve ayrıca Türkiye'nin gözlemci üye olmaya başvurması bu örgütün önemini göstermektedir. Şanhay İş Birliği Örgütü, NATO'nun seviyesine ulaşamamışsa da Asya ve Orta Asya'da potansiyeli yüksek bir örgüttür (Fidan, 2012, 72).

Kırgızistan-Çin İlişkileri

Çin, 27 Aralık 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanımış ve 5 Ocak 1992'de iki devlet diplomatik ilişkiler kurmuştur. Kırgızistan, bağımsızlığının ilk yıllarında Çin ile tartışmalı sınır bölgeleri bulunduruyordu. Nitekim Ekim 1992'de sınır sorununu çözmek için '4+1' denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. 1992'den 1996'ya kadar Kırgızistan ve Çin temsilcileri arasında düzenlenen görüşmelerde tartışmalı beş bölgenin dördü üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 26 Ağustos 1999'da ise iki tarafın Bişkek'te yaptığı görüşmede tartışmalı sınır bölgesi Üzöngü-Kuuş ile alakalı anlaşma yapılmıştır. Buna göre Üzöngü-Kuuş'un %70'i Kırgızistan'a, %30'u da Çin'e verilmiştir (Omarov, 2004). Bu anlaşma, muhalefetin o dönem Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'i sert bir şekilde eleştirdiği konulardan en önemlisiydi. Kırgızistan ile Çin arasındaki ilişkileri ele alırken yer verilmesi gereken diğer bir konu, neredeyse 20 yıldır iki devlet yöneticilerinin anlaşmaya varamadığı, ama stratejik değeri bakımından önemli olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesidir.

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi

Çin'den Özbekistan'a doğru Kırgızistan topraklarından geçecek olan demir yolu projesi ilk olarak 1990'ların ortasında ortaya atılmıştır. Lakin 2000'lerden beri kurulacak olan demir yolunun değişik güzergâhları üç ülke arasında aktif bir şekilde konuşulmaktadır. 2006 senesinde ön teknik ve ekonomik maliyeti hesaplanarak Karasuu (Özbekistan)-Kurşab (Kırgızistan)-Torugart (Kırgızistan)-Kaşgar (Doğu Türkistan) yol önergesi birkaç seçenek üzerinden kararlaştırılmış ve Kırgız hükümeti tarafından onaylanmıştır. Kurulacak olan yeni demir yolu 268,4 kilometredir. Bu demir yolu üzerinde 48 tünel, 95 köprü ve 4 demir yolu istasyonunun kurulması gerekiyor. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu üzerinden yıllık 15 ton yük geçeceği planlanıyor. Lakin bu yükün çoğunluğu Çin tarafına ait olacaktır. Uzmanların hesaplamalarına göre Kırgızistan, yeni demir yolu üzerinden geçen toplam yükün en fazla %5'inin sahibi olabilir (Şustov, 2019).

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Hayata Geçirilmesindeki Sorunlar

20 yılı aşkın süredir dile getirilmekte olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleştirilmesi birkaç önemli sorunla karşılaşmaktadır ve günümüze kadar hayata geçirilmemiştir. Kırgızistan açısından Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin en önemli sorunlarından biri bu yolun maliyetidir. Birçok nehir üzerinden ve dağların içinden geçerek deniz seviyesinden 2000-3600 metre yükseklikte kurulacak olan bu demir yolunun maliyeti

1990'larda 1 milyar dolar, 2010'un başlarında 3-4 milyar dolar ve günümüzde ise 7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYH) 8 milyar 81 milyon 900 bin dolar olan (Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Kurumu) Kırgızistan'ın, demir yolunun kendi topraklarından geçecek olan kısmının maliyetini kendi bütçesinden karşılayamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla söz konusu demir yolunu taraflardan biri olan ve dünyanın büyük ekonomileri listesinde yer alan Çin'in kurması ve karşılığında da Kırgızistan'ın maden kaynaklarını Çin'e vermesi teklif edilmiştir. Lakin Kırgızistan hükümeti bu teklifin kendi çıkarına olmadığını dile getirerek reddetmiştir (Şustov, 2019).

Kırgızistan için Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleşmesindeki diğer bir problem seçilen güzergâhın Kırgızistan'dan daha çok Çin ve Özbekistan için yararlı olmasıdır. Aslında Kırgızistan hükümetinin teklif ettiği güzergâh, ülkenin kuzey ve güney bölgelerini birleştirerek ülke içinde yüksek dağlarla ayrılmış ve birbirinden izole olmuş olan bölgelerin ulaşımını sağlayacaktı. Fakat bu güzergâh hem Özbekistan hem de Çin taraflarının çıkarına değildi ve kabul edilmemiştir (Kubat Rahimov, 2013).

Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli sorun demir yolu raylarının aralığının Kırgızistan'da ve Çin'de değişik olmasıdır. Kırgızistan'da ve genel olarak Orta Asya devletlerinde SSCB döneminden kalmış demir yolları bulunmaktadır. SSCB standartlarına göre demir yolu ray aralığı 1520 mm'dir. Çin'de ise demir yolu ray aralığı Avrupa devletlerinde olduğu gibi 1435 mm'dir. Bu yüzden Çin, yeni demir yolu üzerinden malları taşıırken trenin tekerleklerini değiştirmemek amacıyla demir yolu rayları için kendi standartlarını uygulamak istiyor. Kırgızistan ve Özbekistan ise demir yolu ray aralığının 1520 mm olarak kalmasında ısrar ediyorlar. Çünkü ray aralığını değiştirmek demek ulaşım altyapısının da değiştirilmek zorunda olacağı, teknik bakım için yeni uzmanlara ihtiyaç duyulacağı ve yeni teknik standartlar ve kurullarla çalışılacağı anlamına geliyor. Böyle bir değişiklik Kırgızistan ve Özbekistan için ayrı büyük maliyeti gerektirecektir (Şustov, 2019).

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Jeopolitik Anlamı

Jeopolitik düşünceye göre bir devletin denize çıkışı olması o devlet için avantaj sayılır. Çünkü günümüzde çoğu ham maddeler ve mallar deniz üzerinden taşınmaktadır. Deniz taşımacılığı, sınırlarla bölünmüş devletlere ait olan topraklardan geçen kara taşımacılığına göre daha serbesttir. Denizciliğin gelişmesiyle, Doğu ile Batı arasında yüzyıllardır iletişim ve iş birliğini geliştiren efsanevi İpek Yolu inkıraz etmiştir. Çin, 'Yeni İpek Yolu' tasavvuruyla deniz yollarına ilave çıkış noktaları ve alternatifler geliştirmek istemektedir. Bundan dolayı Çin hükümetinin öncülüğünü yaptığı 'Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin bir parçası olan

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi Kırgızistan için denize çıkış sağlayabilir. Çin ise bu yolu kurmakla hem mesafenin daha kısalması açısından hem Kazakistan'dan geçen demiryoluna bir alternatif yol yaparak ulaşımı çeşitlendireceğinden önem vermektedir.

Ekonomi ve ulaşımaya dair faydalarına karşılık bu proje kapsamında Kırgızistan aleyhine olabilecek hususlar da bulunmaktadır. Önemli bir husus olarak Kırgızistan üzerinden geçecek olan Çin-Kırgızistan Demir Yolu, ülkede Çin'in tesirini ve Kırgızistan'ın Çin'e olan bağımlılığını artıracığından dolayı tedirgin edicidir. Diğer bir husus ise, yukarıda belirtildiği gibi bu demir yolu üzerinden iletilecek olan emtianın çok az bir kısmının Kırgızistan'a ait olmasıdır. Yani, proje öngörülen ticari faaliyetler üzerinde büyük bir ekonomiye sahip bulunan Çin'in baskınlığını ve en çok Çin yönünde faydayı ihtiva etmektedir. Taraflar arasında bir tarafın ezici ekonomik baskınlığının, siyasi baskınlığa yol açması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

1991 yılına kadar Orta Asya bölgesi ile olan ilişkilerini Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri bağlamında sürdüren Çin, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla bu bölge üzerinde nüfuzunu artırma fırsatını yakalamıştır. Nitekim bölge devletleriyle olan sınır vb. sorunları çözmek amacıyla başlayan diplomatik çalışmalarını, Çin'in öncülüğünde ilerleyerek daha geniş kapsamda siyaset, ekonomi ve güvenlik konularında iş birliğini geliştirmeye yönelik olarak teşkil edilen Şanhay Beşlisi ve akabinde Şanhay İş birliği Örgütüne dönüşüm yaşamıştır. Çin'in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde, kritik önemde unsurlar bulunmaktadır. Orta Asya, Çin'in ekonomisi için oldukça ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının bir kısmını ithal ettiği bir bölgedir. Çin'in Orta Doğu ve Afrika'dan gerçekleştirdiği ithalat kadar payı olmasa da coğrafi yakınlık ve dolayısıyla daha düşük maliyet ve daha kolay iletim bakımından Orta Asya'dan karşılanan enerji ihtiyacı Çin için oldukça önemlidir. Aynı zamanda Orta Asya ile Doğu Türkistan arasındaki etnik, kültürel ve dinî bağlar Çin için tedirgin edici bir durumdur. Çünkü Doğu Türkistan, sahip olduğu yer altı kaynakları ve jeopolitik konumu dolayısıyla Çin için hayati önem arz eden bir bölgedir. *'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'* ile "Yeni İpek Yolu" tasavvur eden Çin, bu yolun önemli bir kısmının yer aldığı Doğu Türkistan ve Orta Asya bölgesindeki gelişmeleri daha da dikkatle takip etmektedir. Büyük tasavvurların bulunduğu bu projenin sekteye uğramaması için Çin, Orta Asya ve Doğu Türkistan üzerindeki kontrolünü artırmak istemektedir. Son zamanlarda Doğu Türkistan'da Çin'in sorun olarak gördüğü Türk topluluğu üzerinde daha da artan baskı ve sindirme politikalarını *'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'* nin güvenliğini sağlama amacıyla ilişkilendirmek mümkündür. *'Yeni İpek Yolu'* adıyla zikredilen bu ulaşım ağının önemli bir kısmını içinde barındırmakla Orta Asya bölgesinin

jeopolitik önemi yüksektir. Nitekim Çin, Orta Asya devletleri ile başta ekonomi alanında olmak üzere ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır. Fakat bu ilişkide, büyük bir ekonomik güce sahip olmakla tabii olarak Çin'in ağırlığı daha fazla hissedilmektedir. Çin'le Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkilerde Çin işlenmiş mal satan ülke vaziyetinde iken Orta Asya devletleri ise daha çok ham madde satan ülkeler konumunda bulunmaktadır. Kırgızistan, diğer Orta Asya devletleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) gibi zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip olmamakla beraber jeopolitik önemi yüksek bir ülkedir. Coğrafi konumu ve 'Yeni İpek Yolu'nun güzergâhı içinde bulunması Kırgızistan'ın değerini artırmaktadır. 'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin önemli bir parçasını 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi' oluşturmaktadır. Bu projenin ekonomisi küçük bir devlet olarak Kırgızistan için yoğunlaşan ticari ilişkilerin ve mal geçişinin içinde yer almakla Kırgız ekonomisine önemli bir katkı sağlama potansiyeli yüksektir. Fakat bunun yanı sıra bazı sakıncalar da mevcuttur. Öncelikle bu ticari faaliyetler içinde, mevcut durumda Kırgızistan'ın üretim payının düşük kalacağı gerçektir. Kırgızistan, yanı başında devasa bir üretim ekonomisine sahip olan Çin dururken, daha çok dışarıda üretilmiş ürünlerin pazarı veya transit yol pozisyonunda olacaktır. Kırgızistan üzerinde artması muhtemelen Çin nüfuzu ve Çin'e olan bağımlılık tedirgin edici başlıca husustur. Hülâsa Çin'in başta 'Bir Yol Bir Kuşak Projesi' olmak üzere ortaya koyduğu dış politika, diğer Orta Asya devletleri gibi Kırgızistan için de önemli fırsatlar ve riskler içermektedir. Fakat Kırgızistan gerek nüfusunun az olması gerek askerî ve ekonomik gücünün zayıf bulunması sebebiyle bu risk unsuruna daha fazla maruz kalmaktadır.

Kaynakça

- ANUFRIËV, K. S., (2009). "Центральная Азия во внешней политике Китая: Историческая ретроспектива (Çin'in Dış Politikasında Orta Asya: Tarihsel bakış)", *Tomsk Devlet Üniversitesi Dergisi*, 324, 155-15.
- BALAKİN, V. S., L. Syaoin., (2016). "КНР и СССР в 1960-1980-е годы: от Конфронтации к Равноправному Сотрудничеству. (1960-1980'lerde ÇHP ve SSCB: Çatışmadan Eşit Şartlarda İşbirliğine)", *Bulletin of the South Ural State University*. Vol.16.1, 11-15.
- FİDAN, G., (2012). *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- JONSON, L., (2004). *Vladimir Putin and Central Asia*. London, İ. B. Tauris, New York.
- KAZANTSEV, A. A., (2008). Большая Игра с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия. (Belirsiz Kurallarıyla Büyük Oyun: Dünya Politikası ve Orta Asya), Naslediye Evrazii, Moskova.
- LO, V., (2010). "Россия, Китай и США: Прошлое и будущее стратегического треугольника. (Rusya, Çin ve ABD: Stratejik Üçgenin geçmişi ve gelece-

ği”, *Tsentr Rossiya/NNG ve İFRİ*.

PARAMONOV, V., A. STROKOV VE O. STOLPOVSKIY., (2008). Россия *u* Китай *v* Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. (*Orta Asya’da Rusya ve Çin: Siyaset, Ekonomi, Güvenlik*), Printhouse, Bişkek.

ПОТАРЕНКО, М. В., (2011). “Эволюция Взаимных Экономических Интересов России и Китая. (*Rusya ve Çin’in Ortak Ekonomik Çıkarlarının Evrimi*)”, РУДН *Dergisi*, 2, 40-47.

РАНИМОВ, К., “Железная дорога Китай-Кыргызстан-Узбекистан: вопросы без ответов. (*Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu: Cevapsız Sorular*)”, *Veçerniy Bişkek*. Erişim tarihi: 01.04.2019. https://www.vb.kg/doc/214902_jeleznaia_doroga_kitay_kyrgyzstan_yzbekistan:_voprosy_bez_otvetov.html

ŞUSTOV, A., (2019). “Что сулит Киргизии железная дорога из Китая в Узбекистан? (Çin’den Özbekistan’a giden demir yolu Kırgızistan’a ne getirir?)”, *Ritm Evrazii*. Erişim tarihi: 10.03.2019. <https://www.ritm Eurasia.org/news--2017-02-15--zheleznoe-davlenie-na-kyrgyzstan-28420>

ZHENPENG, L., (2017). “Китайская Внешняя Политика *v* Центральной Азии *v* 1990-е гг. (*1990’larda Orta Asya’da Çin’in Dış politikası*)”, *Oyukmena*. 3, 145-155.